

Eş'ari'nin İnsan Fiilleri Doktrini*

Mohammed Yusoff Hussain**

Çev.: Hamdi GÜNDOĞAR***

Giriş

Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'ari (ö.324-936), İslam Kelâm literatüründe Mutezile ile Cebriyye arasında orta bir yolda olmasıyla meşhurdur. Bu makalede onun insan fiilleriyle ilgili her iki Kelâm ekolünün içinde olduğu mütenakız durumu uzlaştırma görüşü üzerinde yoğunlaşacağız.

Eş'ari, iki temel konum tesis eder. İlk olarak o Allah'ın geçmiş, şimdi ve geleceği bildiğini ortaya koyar. İkinci olarak o, insanın zorunlu ve ihtiyari fiilleri dahil, evrendeki her şeyin Allah'ın kudretiyle yaratıldığını ifade eder. Bu durumda birçok soru ortaya çıkmaktadır. Allah evrendeki her şeyi ve özellikle iyi ve kötü bütün insan fiillerini de yarattığına göre Allah'ın kötüyü de yaratan bir günahkâr olduğu iddia edilebilir mi? Allah meydana gelen fiilleri önceden biliyor, irade ediyor ve onları yaratıyorsa insanın fiillerindeki sorumluluk payı nedir?

Eş'ari esasen Allah'ın evrende tek yaratıcı olduğunu ve evrendeki her şeyi O'nun yarattığını, O'nun kötülükleri yaratmadığını ispatlama konusunda duyarlı olmuştur. Ona göre insan yaptıklarından sorumludur. Eş'ari'nin ileri sürdüğü çözümleri netleştirmek için onun iki önermeyi içine alan insan fiilleri teorisini inceleyeceğiz. Eş'ari'nin ilk önermesi; Al-

* Bu makalenin İngilizcesi, "al-Ash'ari's Doctrine of Human Actions" başlığıyla, *The Islamic Quarterly*, London, 1992, dergisinin, XXXVI/2. sayısında yayınlanmıştır.

** Malezya National University, İslami İlimler Fak. İlahiyat ve Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi.

*** Yrd. Doç. Dr. Şırnak Ün. İlahiyat Fak. Kelâm Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

lah bütün fiillerin tek ve yegâne müessir yaratıcısıdır. İkinci ise; insanın zorunlu ve ihtiyari fiilleri yaratılma açısından aynıdır.

1- Allah Bütün Fiillerin Tek ve Yegâne Yaratıcısıdır

Eş'arî'nin insanın zorunlu ve ihtiyari fiillerini de içine alan, evrendeki bütün fiillerin Allah'ın kudretiyle yaratıldığını öne süren tezine göre; Allah'ın insanın bütün kategorilerdeki fiilleri yaratan tek yaratıcı olması, kötü fiilleri O'na dayandırmayı gerektirmez ve bu durum insanın fiillerinden sorumlu olması durumuyla çelişmez. Mu'tezile'nin görüşünün aksine o, insanın fiili gerçekleştirme gücünün, insandan irade dışı, kazara meydana gelen fiillerle aynı olduğunu, bunun da Allah'ın yaratması olduğu fikrinde ısrar eder.

Mu'tezile'nin önde gelen kelâmcılarından olan Muammer b. Abbad'a göre insan fiilleri için kesinlikle yaratıcıya ihtiyaç yoktur, zira Allah 'beden'in yaratıcısıdır, fiillerin değil. Muammer'e göre insanın yapıp ettikleri fiil olarak ifade edildiğine ve fiiller de Allah'ın mahlûku olarak değerlendirilmediğine göre Allah insanın fiillerinin yaratıcısı değildir.¹ Ayrıca insan aynı zamanda kendi fiillerinin faili olarak da isimlendirilemez, çünkü olaylara sebebiyet veren bedenin tabiatıdır ve insan beden değildir. Bundan dolayı insan, fiillerinin sahibi olarak kabul edilmez. Bu düşünceden hareketle Muammer, tabiatı itibarıyla 'beden'i insan fiillerinin gerçek sebebi yapmıştır. Muammer, Allah'ın insan fiillerinin yaratıcısı olmadığını ispat sadedinde iddialarının birinde Allah'ın insanın rengini belirleyebileceğini ancak 'beden'in uygun olmayan rengi almayabileceğini savunur. Burada Eş'arî'nin şu deliline işaret etmek uygun olur ki; "Allah irade edilebilen her şeyi irade eder, bu manada olabilen şeyler ve bilfiil iradeye ilişkin şeyler buna dahildir."² Muammer, "Allah insanın rengini belirleyebilir" diyor. Burada problem şudur: Allah'ın iradesi insanın rengini belirleyebilir mi? Bundan dolayı Eş'arî, Allah'ın irade edilebilecek her şeyi irade ettiğini iddia etmiş ve bu iddiayı desteklemek için

1 M. Fakhry, A History of İslamic Philosophy, New York and London: Columbia University Press, 1970, s. 65.

2 al- Ash'ari, Kitab al-luma, translation, Richard J. McCarty (The Theology of al- Al-Ash'ari) Beyrut, Imprimerie Catholique, 1953, s. 33.

şunları söylemiştir: “Allah’ın mülkünde O’nun dilemediği hiçbir şey olmaz. Zira eğer Allah’ın mülkünde O’nun irade etmediği bir şey olursa o zaman bunu iki şey takip eder: Bu ya O’nun dikkatsizliğinin ve ihmalinin tasdiki olur, ya da O’nun acizliği, güçsüzlüğü, zayıflığı ve başarısızlığı olur. Bu sebeple bu gibi şeyler Allah için söylenmez. Çünkü O’nun mülkünde O’nun dilemediği hiçbir şey olmaz.”³

Bu iddianın gerekçesi şudur: Eğer Allah’ın irade ettiği gerçekleşirse bu acziyet ve zayıflık ile sonuçlanmaz. Diğer taraftan, eğer Allah’ın dilemediği gerçekleşmezse o zaman O’nun acziyeti ve başarısızlığı söz konusu olur. Benzer olarak, Muammer’in iddiaları göz önünde bulundurulduğunda eğer Allah insanın rengini irade edip -ki Muammer’e göre Allah insana rengini verir- ve bu gerçekleşmezse (zira Muammer’e göre beden uygun olmayan rengi kabul etmeyebilir) o zaman bu durum Allah’ın acziyetini ve başarısızlığını gerektirir. Bu tartışmadan açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır ki Eş’ari’ye göre Muammer’in teorisi Allah’a acziyet ve başarısızlığı atfetmekle sonuçlanmaktadır. Bunu Allah için söylemek mümkün değildir. Eş’ari şunu idda ediyor: Aynı şekilde eğer Allah’ın irade etmediği bir fiil gerçekleşirse bu durumda O’nun iradesinde zayıflık ve başarısızlık söz konusu olur veya O’nun dikkatsizliği ve ihmali söz konusudur ve aynı zamanda O’nun tarafından istenmeyen başkasının fiili meydana gelir.⁴

Eş’ari’ye göre var olan bütün arızî şeyler Allah’ın mahlûkudur ve başkaları tarafından meydana getirilen bütün şeyler Allah’ın fiilleridir. Bu nedenle Eş’ari, Muammer’in “insan fiilleri bedeninin yapısından meydana gelir” görüşünün aksine bu fiillerin Allah’ın fiilleri olduğunu kabul etmiştir. Aynı zamanda Şehristani’de, Eş’ari’nin, “kişinin nefsinde belirli kabiliyet ve yeteneklere sahip olduğu, bunun da bedeninin selameti olduğu” şeklindeki görüşünü nakletmiştir.⁵

Eş’ari insan tabiatının birçok yeteneğe sahip olduğunu kabul etmesine rağmen kendi doktrininde insanın her hangi bir şeye vücud verdiğini iddia

3 al-Ash’ari, a.g.e., s. 33; Ayrıca bkz. al-Ash’ari, al-İbana an Usul al-Diyanah, Çev. W.C. Klein, New Hawen: Connecticut, American Oriental Series, 1940, XIX/ 101.

4 al-Ash’ari, a.g.e., s. 35.

5 Al-Şahrastani, Nihayah al-aqdam fi ilm al-kalam, Çev. Alfred Guillaume, London: OUP, 1934, s. 38.

etmez.⁶ Beden ve onun tabiatıyla ilgili olarak Şehristanî şunları tekrarlar: Beden madde ve suretten oluşmuştur. Bu nedenle eğer beden güç sarf ederse bu madde ile beraber olur ve madde eksik bir tabiata sahiptir, öyle ki bir şeyi varlığa getirmesi imkânsızdır.⁷

Burada Şehristanî Eş'arî'nin değil, bundan ziyade kendisinin ve diğer Eş'ari âlimlerin durumunu bildiriyor. Bununla beraber onun Eş'ari ekolüne mensup olmasından dolayı onun Eş'ari doktrinine ait ifadeleri desteklemesi makuldür.

Eş'ar'îye göre fiillerin varlığı beden ve tabiatla ilgili değildir, zira Allah her şeye kadirdir ve evrendeki her şeyi yaratmada tektir. Ona göre Muammer'in; 'insan fiilleri yaratıcıya muhtaç değildir' şeklindeki teorisi Allah'a zaafiyet ve başarısızlık atfetmeyi gerektiriyor. Ayrıca Eş'arî evrendeki var olan her şeyin gerçek ve müessir yaratıcısının sadece Allah olduğunu⁸ ve başka hiç kimsenin bütün boyutlarıyla hiçbir şeyi varlığa çıkaramayacağını savunmaktadır. O yine her fiilin oluşumunun tamamının, ancak fiili tamamen kendi bilgisi ve amacı doğrultusunda belirleyen bir failin eseri olduğunu iddia etmektedir.

Eş'arî, Allah'ın ilmi üzerindeki tartışmasında; Allah'ın bildiği şeyleri genel olarak değil detaylarıyla bildiğini iddia etmektedir. İnsan fiillerinin Allah tarafından yaratılmışlığını ispatlamak için Eş'ari her fiilin bütün mahiyetiyle yalnız Allah tarafından bilindiğini ileri sürmektedir. Bu iddiadan hareketle o evrende var olan bütün fiillerin tek ve gerçek yaratıcısının Allah olduğu sonucunu çıkarmaktadır.

Eş'ari, iman ve küfür örneğini kullanarak bu örneklerde var olmayı belirleyen gerçek ve müessir sebebin bütün her şeyin de sebebi olduğunu söyleyerek iddiasını detaylandırır. Şöyle ki: insan fiillerinin yaratılması hususunda rasyonel tecrübe göstermiştir ki inançsızlık kötüdür, yanlış, yararsızdır, tutarsızdır, oysa ki iman iyi, meşakkatli ve zahmetlidir. Ve tecrübelerimiz gösteriyorki inançsız kişi bilerek iyi ve doğruyu inkâr etmesine rağmen onun niyetinin tersi olabilir. İnanan kişi de imanın zahmetsiz,

6 Al-Şahristani, a.g.e., s. 88.

7 Al-Şahristani, a.g.e., s. 26.

8 Al-Ash'ari, Al-İbana 'an usul al-Diyanah, s. 101.

ızdırapsız ve sıkıntısız olmasını istemesine rağmen onun istek ve arzusu yerine gelmiyor.⁹

Bu tartışmadan ortaya çıkmıştır ki; fiil ancak o fiili tamamen belirleyen ve o fiilin mahiyetini tamamen bilen bir fail tarafından meydana getirilebilir, yani fiili yaratan, inanan kişinin imanının iyi olduğunu bilir, aynı zamanda inançsızın bu fiilin de kötü ve yararsız olduğunu bilir. Eğer bu fiil onu bilen bir yaratıcı tarafından meydana getirilmiyorsa o zaman o fiil failsiz olarak meydana geliyor demektir. Bu, Muammer'in, insan fiillerinin yaratıcısız meydana gelebileceğini iddia ettiği teorisini kabul etmek olur. Bunun yanlış ve imkânsız olduğu Eş'ari tarafından kanıtlanmıştır. Böylece fiilin varlığa gelmesinin ancak onun gerçekleşmesini tercih eden bir fail tarafından meydana getirildiği ortaya çıkmıştır. Eş'ari ayrıca şunları da söylüyor: Bir fiilin bir tercih edici olmadan meydana geldiği iddia edildiğinde, kişi bütün fiillerin böyle olduğuna emin olamaz. Aynı şekilde bir fiilin failsiz meydana geldiği iddia edildiğinde de kişi bütün fiillerin böyle olduğuna emin olamaz.¹⁰

Burada Eş'ar'i şunu iddia eder: Kesbeden biri olmaksızın bir fiil vücuda gelirse, bu durumda, içerikleri aynı olsa da, benzer muhtevadaki bir eylem diğeriyle aynı şekilde vücuda gelmeyebilir. Bu sebeple şunu farz etmek mümkün olur ki gerçek haliyle vücuda gelen bir fiil, onu olduğu gibi belirleyen ve gerçek haliyle bilerek meydana getirenin eseridir.

İmanı veya inkârı meydana getiren şey bir mü'mine veya kâfire ihtiyaç duymayabilir, zira onların her ikisi kendi iradeleriyle inkarı iyi ve doğru, imanı zahmetsiz ve meşakkatsız olarak kabul edebilirler. Bu niyet gösteriyor ki onlar imanın veya inkârın gerçek anlamda sahibi değildirler.

Bu noktaya kadar, Eş'ari'nin kanıtlamaları gösteriyor ki; bütün işler ve fiiller onun gerçek tabiatını ve mahiyetini bilen bir yaratıcıya muhtaçtır. Ayrıca fiiller onun gerçek tabiatını ve mahiyetini bilmeyen birisi tarafından gerçekleştirilirse bu, bir yaratıcı olmadan da fiillerin meydana gelebileceği anlamına gelir ve bundan dolayı bundan önceki durumun, yani bir tercih

9 al- Ash'ari, Kitab al-luma, s. 55.

10 al- Ash'ari, a.g.e., s. 55.

edici olmadan fiilin meydana gelmesinin imkânsız olduğunu gösterir. Hepimiz kişinin yaptığı fiillerin gerçek tabiatını ve mahiyetini bilmediğine dair örnekleri biliyoruz, bu sebeple insanın kendi nefsi dışında fiilin bir yaratıcısının olması mümkündür. Ne kişi bütünüyle ve gerçek anlamda inkârı veya imanı meydana getirebilir, ne de, diğer taraftan maddi anlamda insan bedeni bir insan fiiline sebep olur. Çünkü daha önce ifade edildiği gibi beden kendisinden ayrı olan şeyler üzerinde herhangi bir etki meydana getirmez.

Bu tartışmanın esası ne kişiyi ne de bedeni fiil sahibi yapmaktır, ancak sadece Allah Teala fiillerin gerçek ve etkili yaratıcısıdır. Bu şu anlama gelir; Allah'ın dışında müessir fail ve kudret sahibi yaratıcı yoktur.

Mu'tezililer insanın fiillerinin yaratıcısı olmasının Allah'ın adaletinin gereği olduğunu savunurlar. Diğer taraftan Cebriyye'ye göre fiilleri yaratan sadece kudret sahibi Allah'tır. İlk bakışta Eş'arî'nin, insanın fiillerini kendisinin meydana getirdiğine yönelik bir çözüm üreteceği görünümü ortaya çıkmaktadır, ancak ileri safhalarda fiillerin yaratıcısının yegâne yaratıcısının Allah olduğunu söylemekle onun görüşünün cebrilikten kurtulmadığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber insan fiilleri konusunda Eş'arî görüş, Cebriyye ile aynı olarak değerlendirilemez. Eş'arî'nin genel anlamda görüşleri takip edildiğinde onun Allah'ın adaletini kabul ettiğini, Cebriyye'nin 'insanın fiillerinde mecbur olduğu' görüşü ile Mu'tezile'nin 'insan fiillerinde tamamen hürdür' şeklindeki görüşünü reddettiği görülecektir.

Eş'arî, görüşünü ispatlamak için Allah'ın doğrudan fiilleri yaratmadığını söylüyor ve böyle delillendiriyor. Fiiller için onları gerçek anlamda gerçekleştiren bir fail gerekir, çünkü fiil failden ayrı olamaz. Bundan dolayı eğer fiili gerçek anlamda gerçekleştiren beden olursa, o zaman Allah fiili gerçekleştiren fail olur. Fakat fiil onu gerçek anlamda meydana getirecek bir faille ihtiyaç duyduğu gibi aynı şekilde onu kesbeden bir kâsibe ihtiyaç duymaz. Böylece fiil eğer iktisab olursa Allah da onun kâsibi olmalıdır.¹¹

Eş'arî burada kesb kavramını ortaya atmaktadır. Eş'arî'ye göre her ne kadar gerçek anlamda bütün fiillerin asıl yaratıcısı Allah ise de O, fiili bil-fiil icra eden veya onu kesb eden bir kâsib değildir. Burada yaratan ve kes-

11 al- Ash'ari, a.g.e., s. 57.

beden kavramları arasındaki fark ortaya konulmaktadır. Eş'ari, fiilin onu gerçekten bir yaratıcıya ihtiyaç olduğunu söylemişti fakat onun gerçekten kesbeden bir kâsib'e ihtiyacı olduğunu söylememiştir. Diğer ifadeyle yaratıcı fiili gerçekten yaratır, fakat kesbeden fiili yaratmaz. Bu iki terim tabiiyetle eşit olarak tanımlanmamıştır. Bundan şu anlaşılıyor ki; Eş'ari'ye göre fiiller, onları gerçek anlamda icad eden bir yaratıcının yaratılmış gücünden meydana getirilmektedirler, fakat bu yaratılmış güç fiilin tam anlamda mahiyetini ve gerçekliğini belirlemek için yeterli değildir.

Zorunlu ve ihtiyari fiiller yaratılış açısından aynıdır iddiasına rağmen -ki onu sonra tartışacağız- Eş'ari, Allah'ın zorunlu fiilleri yaratma delilinin aynı zamanda O'nun ihtiyari fiilleri yaratma delili olduğunu iddia etmiştir, fakat ihtiyari fiillerin kesbi için bunu söylememiştir. Eş'ari şunu söylemiştir: Bilfiil zorunlu fiilleri yaratma ile ilgili delil, Allah'ın zorunlu eylemler sebebiyle hareket etmediğini kanıtlar. Zorunlu fiil dolayısıyla hareket eden kimse, onu bilfiil yapan fail sayılmaz. Onun iddiasının gerekçesi "hareket edenin" tanımının ne olduğunda yatmaktadır. Eş'ari'ye göre "Hareket eden" terimi; kendisinde hareketin meydana geldiği kişidir. Ancak Allah'ın bu şekilde hareket ettiği söylenemez. Eş'ari, bu meseleyi aydınlatmak için bir kıyas kullanmıştır:

Benzer şekilde eğer kesp fail için delil teşkil ediyorsa o zaman fail için ayrıca kesb etmeyi ispatlamaya gerek yoktur. Zira kesb eden, kesb ettiği şeyde kendisi için yaratılan güç vasıtasıyla kesb eder. Fakat alemlerin Rabbi yaratılan güç vasıtasıyla yaratan değildir. Böyle olunca Allah gerçek anlamda fail iken kesbeden bir kasib durumunda olamaz.¹²

Bu açıklamalardan sonra ortaya çıkmaktadır ki; Allah insan fiillerinin kasibi olarak addedilmez, çünkü fiiller ve olaylar yaratılan bir güç ile meydana gelirken, Allah'ın gücü yaratılmamış, mutlak ve aşkındır. Bunun tam olarak açıklığa kavuşturulması için daha önce mü'min ve kâfir örneği verilmişti. Kanıtlanmıştır ki inkârcı, inkar fiilini bütün mahiyeti ve gerçekliğiyle meydana getiremez. Böyle olunca müteakiben şunu demek gerekir. Kâfirin inkâr fiilini kesb etmesi; o yaratılmış bir güçle inkar ediyor

12 al-Ash'ari, a.g.e., s. 57-8.

anlamındadır. İnkâr fiili kâfirin onu kesb etmesiyle gerçek anlamda vücuda gelmiyor. Bu sebeple, bu örneği kullanmakla şu gerçek açığa çıkıyor ki, kâfirin inkâr fiili, kâfirin kesbi ile, mahiyet ve tabiat olarak ise Allah'ın belirlemesiyle vücuda geliyor.

2- Zorunlu ve İhtiyari Fiiller Yaratma Açısından Aynıdır

Mu'tezile'nin insan fiilleri doktrini; zorunlu ve ihtiyari fiilleri ayırma esasına dayanır. Mu'tezile, zorunlu fiillerin Allah'ın fiilleri olduğunu ihtiyari fiillerin de insanın kendine ait olduğunu iddia etmektedir. Eş'arî Mu'tezile ile zorunlu ve ihtiyari fiillerin ayrı tutulmasında müttefik olurken fiillerin iki kategoride ele alınmasında onlardan ayrılır. Eş'arî, yaratma hususunda zorunlu ve ihtiyari fiilleri ayırmak için bir sebep olmadığını ileri sürmektedir. Eş'arî, şunu da iddia ediyor: Eğer Mu'tezililer zorunlu fiillerin geçici olmaları cihetiyle Allah'ın fiilleri olduklarını iddia ediyorlarsa, bu durum geçici olmaları itibariyle ihtiyari fiiller için de söz konusu olabilir. Mu'tezililer zorunlu fiiller zaman ve mekânın gerekli olduğundan dolayı Allah'ın fiilleridir diye iddia ediyorlarsa, ihtiyari fiiller için de zaman ve mekan açısından durum aynıdır.

Eş'arî bu konuyla ilgili diğer bir akli delilinde şöyle diyor: Zorunlu fiillerin Allah tarafından yaratıldığını ispatlayan delil ihtiyari fiillerin kesb edilmesi için de geçerlidir. Zorunlu hareketlerin Allah tarafından yaratıldığının ispatlanmasından dolayı zorunlu fiillerin de aynı durumda olması gereklidir. Aynı zamanda zorunlu fiillerin zaman ve mekânı gerektirdikleri de ispat edildiğine göre aynı gerçeğin ihtiyari fiiller için de geçerli olması gerekir. Bundan dolayı zorunlu fiillerin Allah tarafından yaratıldığını ispatlayan her delil kişinin ihtiyari fiiller içinde aynı yargıya varmasını zorlamaktadır. Kesb edilen hareketin yaratılması zorunludur, zira zorunlu fiillerin yaratılması için zorunlu olan sebepler bu hareketler için de aynıdır.¹³

Bu sebepten dolayı Eş'arî'ye göre Mu'tezile'nin, ihtiyari fiillerin Allah tarafından yaratılmadığı görüşü yanlıştır. Zorunlu ve ihtiyari fiillerin her

13 al- Ash'ari, a.g.e., s. 58-9.

ikisi de Allah tarafından yaratılmışlardır. Zorunlu fiillerin yaratılmışlığıyla ilgili her delil ihtiyari fiiller için de geçerlidir.

Eş'ari'nin yukarıda sunduğumuz iddialarına ilişkin olarak bazı eleştiriler ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki; eğer zorunlu fiiller zorunlu olarak değerlendirilirse o takdirde ihtiyari fiiller de zorunlu olarak değerlendirilir. Ve ihtiyari fiiller kesbi olarak değerlendirilirse aynı şekilde zorunlu fiiller de dolayısıyla ihtiyari olarak değerlendirilir. Bu itiraz, Eş'ar'ının zorunlu ve ihtiyari fiillerin yaratma bakımından aynı olduğu iddiası temelinden alınmıştır. Eş'ari, Söz konusu itirazın böyle bir iddia sonucu yapılmaması gerektiğini; çünkü tanım bakımından bu iki fiil kategorisinin farklı olduğunu söyler. Bu iki fiil türü, mecburiyet ve kesb bakımından farklı olduğu için bunda bir zorunluluk yoktur. Zira, zorunluluk, mecburiyet ve baskı ile yapılan anlamındadır ki, ondan kurtulmak için çaba göstermekten yorgun düşülse bile ondan kaçış için bir yol yoktur. Bu sebeple iki hareketten birisinin bu tanıma girmesi, yani, zorunluluk tanımı, felçten dolayı sarsılma veya ateşten dolayı titreme gibi hareketleri kapsamaktadır. Bunun dışındakiler zorunlu hareket tanımına girmez.¹⁴

Bu tartışmadan, felçten dolayı sarsılma veya ateşten dolayı titreme hareketleri zorunlu hareketler olarak değerlendirilmektedir ve bu hareketlerin kişinin güçsüzlüğünden ve bu hareketten kaçamamasından kaynaklanan hareketler olduğu ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan gitme ve gelme fiilleri ve benzerleri ihtiyari fiiller olarak değerlendirilmiş ve onlar fail tarafından belirlenmiş ve onları gücüyle yaratan birisi tarafından gerçekleştirilmiştir.

Buradan şu sonucu çıkarmak mümkündür: Eş'ari'ye göre Allah insanın zorunlu ve ihtiyari fiilleri dahil, evrenin yaratıcısıdır. Bu Eş'ari'nin deterministlerle ve Cebriyye ile aynı görüşte olduğu anlamına gelmemektedir. Çünkü o, kesb teorisi gereği, kişinin yaptıklarından sorumlu olduğunu iddia etmektedir. Bu, insanın, kendi fiillerinin gerçekleştiricisi olup olmadığı ile ilgili İslam'ın ilk asırlarında tartışılan, hür irade ve kader meselesinin en temel noktasını teşkil etmektedir.

14 al- Ash'ari, a.g.e., s. 59.